WORLD SCIENCE PUBLISHING
LONDON LTD
LONDON
London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation

XVIII ASR OXIRI – XX ASR BOSHLARIDA XONLIKLAR SIYOSIY-IJTIMOIY JARAYONLARINING MAHALLIY TARIXIY MANBALARDA AKS ETISHI

Saotboyev Raxmatjon Madamin o‘g‘li
Telefon raqam: +998(93) 283 08 32
rsaotboyev@gmail.com
https://orcid.org/0009-0007-6896-3849
https://doi.org/10.5281/zenodo.23015924

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotda XVIII asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshlarida Xiva, Buxoro va Qo‘qon hududlaridagi siyosiy-ijtimoiy jarayonlarning mahalliy tarixiy manbalarda aks etish xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda Munis va Ogahiy tarixiy asarlari, Buxoro tarixnavisligi namunalari, Amir Olimxon xotiralari hamda XX asr boshlaridagi tarixiy adabiyotlardan foydalanildi. Manbalar siyosiy voqealarni qayd etish bilan birga, hukmdorlar faoliyati, saroy munosabatlari, ijtimoiy tabaqalar, mahalliy hokimlar va xalq harakatlari haqidagi tasavvurlarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etgan.

Kalit so‘zlar: tarixiy manba, tarixnavislik, Xiva, Buxoro, Qo‘qon, siyosiy-ijtimoiy muhit, Munis, Ogahiy, Amir Olimxon, tarixiy xotira.

Аннотация: В данном исследовании анализируются особенности отражения общественно-политических процессов в отечественных исторических источниках на территории Хивинского, Бухарского и Кокандского ханств во второй половине XVIII — начале XX века. В работе использовались исторические труды Муниса и Агахи, образцы бухарской историографии, мемуары Амира Алимхана, а также историческая литература начала XX века. Источники не только фиксируют политические события, но и играют важную роль в формировании представлений о деятельности правителей, придворных отношениях, социальных слоях, местных правителях и народных движениях.

Ключевые слова: исторический источник, историография, Хива, Бухара, Коканд, общественно-политическая среда, Мунис, Агахи, Амир Алимхан, историческая память.

Abstract: This study analyzes the features of the reflection of socio-political processes in local historical sources within the territories of the Khiva, Bukhara, and Kokand khanates during the second half of the 18th and the early 20th centuries. The research utilizes historical works by Munis and Agahi, examples of Bukhara historiography, the memoirs of Emir Alimkhan, as well as early 20th-century historical literature. The sources not only record political events but also play a crucial role in shaping perceptions regarding the activities of rulers, court relations, social strata, local governors, and popular movements.

Keywords: historical source, historiography, Khiva, Bukhara, Kokand, socio-political environment, Munis, Agahi, Emir Alimkhan, historical memory.

Kirish

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.

XVIII asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshlarida Markaziy Osiyoda yuz bergan siyosiy va ijtimoiy jarayonlarni o‘rganishda mahalliy tarixnavislik alohida ahamiyatga ega. Chunki mazkur manbalar nafaqat siyosiy voqealarni xronologik tartibda qayd etadi, balki hukmdorlar, amaldorlar, mahalliy hokimlar va ijtimoiy guruhlarning tarixiy jarayondagi o‘rniga doir ma’lumotlarni ham saqlab qolgan.

Xiva tarixnavisligining muhim namunalaridan biri Munis va Ogahiy tomonidan yaratilgan “Firdavs ul-iqbol” asari bo‘lib, unda Xorazm hududidagi siyosiy kurashlar va hukmdorlar faoliyatiga oid ma’lumotlar keltiriladi [1; 125b-var.]. Mazkur asar siyosiy voqealarni mahalliy tarixiy nuqtayi nazardan tiklash imkonini beradi.

Asosiy qism

Manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, Xiva tarixnavisligida davlat hayotidagi ichki siyosiy kurashlar, hukmdorlar almashinuvi va markaziy hokimiyatning mavqei muhim mavzulardan biri bo‘lgan. “Firdavs ul-iqbol”ning boshqa qo‘lyozma nusxalarida ham siyosiy voqealar, saroy munosabatlari va hukmdorlar faoliyatiga doir ma’lumotlar mavjud [2; 47 a].

XIX asr va XX asr boshlarida yaratilgan tarixiy asarlarda tarixiy voqealarni tavsiflash bilan birga, davlat hokimiyati va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarga ham e’tibor berilgan. X. Aminovning tadqiqotlarida Xiva tarixini o‘rganishda mahalliy tarixiy manbalarning ilmiy ahamiyati alohida ko‘rsatib o‘tiladi [3; 20-b.].

Buxoro tarixnavisligida siyosiy voqealarni yoritish an’anasi ham uzoq tarixiy ildizlarga ega. Ahmad Donishning asarlarida davlat boshqaruvi, hukmdorlik mas’uliyati va jamiyatdagi muammolar haqida tanqidiy fikrlar uchraydi [5; 27-b.]. Bu jihat Buxoro tarixiy tafakkurida siyosiy jarayonlarga nisbatan faqat voqeani qayd etuvchi emas, balki tahliliy munosabat ham shakllanganini ko‘rsatadi

Buxoro qozixona mahkamalariga oid materiallarda esa davlat boshqaruvining huquqiy va ijtimoiy jihatlari haqida ma’lumotlar saqlangan. Bunday manbalar kundalik ijtimoiy munosabatlar, mulkiy masalalar va huquqiy amaliyotni o‘rganishda muhim daliliy asos bo‘lib xizmat qiladi [6; 30-b.].

XX asr boshlarida siyosiy vaziyatning keskinlashuvi tarixiy xotira va memuar adabiyotida ham o‘z aksini topdi. Amir Olimxonning xotiralarida Buxoro davlatining so‘nggi davriga oid siyosiy jarayonlar hukmdor nuqtayi nazaridan yoritilgan [8; 57-b.]. Mazkur turdagi manbalarni boshqa tarixiy dalillar bilan qiyoslash ularning subyektiv jihatlarini hisobga olish imkonini beradi. Amirlikning so‘nggi davri haqidagi xotiralarda siyosiy hokimiyat, tashqi siyosiy bosim va ichki ijtimoiy jarayonlar bir-biri bilan bog‘liq holda tasvirlangan. Alimxon Saidning xotiralari ham davr siyosiy muhitini o‘rganish uchun muhim ma’lumotlar beradi [7; 48-b.].

Tarixnavislik nuqtayi nazaridan mazkur manbalar uch asosiy guruhga ajratilishi mumkin: birinchisi – hukmdorlar va saroy tarixnavisligi; ikkinchisi –ilmiy-tanqidiy tarixiy asarlar; uchinchisi – xotira va memuar xarakteridagi manbalar. Har bir guruh tarixiy voqealarni o‘ziga xos pozitsiyadan aks ettiradi.

Shu sababli xonliklar tarixini o‘rganishda bitta manba turiga tayanish yetarli emas. Turli manbalarni o‘zaro qiyoslash tarixiy voqealarning sabab va oqibatlarini aniqroq belgilash imkonini beradi. H. Nazirovaning tadqiqotlarida ham Xorazm tarixnavisligi namoyandalarining tarixiy jarayonlarni qayd etish va tarixiy xotirani shakllantirishdagi o‘rni ta’kidlanadi [9; 11-b.].

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, XVIII asr oxiri – XX asr boshlaridagi Xiva xonligi, Buxoro amirligi va Qo‘qon xonligi tarixini o‘rganishda mahalliy tarixiy manbalar muhim ilmiy manba hisoblanadi. Ushbu manbalarda siyosiy voqealar bilan bir qatorda davlat boshqaruvi, hukmdorlar faoliyati, saroy munosabatlari va ijtimoiy hayotga oid ma’lumotlar ham aks etgan.

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.

Xiva tarixnavisligida Munis va Ogahiyning “Firdavs ul-iqbol” asari alohida ahamiyatga ega. Asarda Xorazm hududidagi siyosiy voqealar, hukmdorlar faoliyati va davlat hayotiga oid ma’lumotlar izchil bayon qilingan. Shu jihatdan mazkur asar Xiva xonligining siyosiy tarixini o‘rganish bilan birga, davrning ijtimoiy muhitini aniqlash uchun ham muhimdir.

Buxoro tarixiga oid manbalar davlat boshqaruvi va ijtimoiy munosabatlarning turli jihatlarini yoritib beradi. Ahmad Donishning asarlarida davlat boshqaruvi va jamiyatdagi muammolarga nisbatan tanqidiy qarashlar ifodalangan. Qozixona hujjatlari esa huquqiy, mulkiy va ijtimoiy munosabatlarning amaliy jihatlarini o‘rganish imkonini beradi. Shu sababli tarixnavislik asarlari bilan huquqiy hujjatlarni birgalikda tahlil qilish tarixiy voqealarni yanada kengroq yoritishga yordam beradi.

Memuar manbalar davr tarixini shaxsiy kuzatuv va xotiralar asosida o‘rganish imkonini beradi. Biroq ularda muallifning shaxsiy qarashlari va voqealarga munosabati ham aks etishi mumkin. Shuning uchun memuarlarni boshqa tarixiy manbalar bilan qiyoslash va ularning ma’lumotlarini manbashunoslik nuqtayi nazaridan baholash zarur.

Umuman, XVIII asr oxiri – XX asr boshlaridagi siyosiy-ijtimoiy jarayonlarni o‘rganishda mahalliy tarixiy manbalarni bir-biridan alohida emas, balki o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilish maqsadga muvofiq. Tarixnavislik asarlari siyosiy voqealar va hukmdorlar faoliyati haqida ma’lumot bersa, huquqiy hujjatlar jamiyatdagi amaliy munosabatlarni, memuarlar esa davrning ayrim voqealariga shaxsiy munosabatlarni aks ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Munis va Ogahiy. Firdavs ul-iqbol. – Qo‘lyozma, inv. №5364/I. – V. 125b.
2. Munis va Ogahiy. Firdavs ul-iqbol. – Qo‘lyozma, inv. №821/1. – V. 47a.
3. Aminov X. Xiva tarixnavisligi va tarixiy manbalar. – Toshkent, 2009. – B. 20.
4. Qo‘shjanov A., Polvonov N. Xorazm tarixnavisligi va manbashunosligi. – Toshkent, 2007. – B. 265–342.
5. Ahmad Donish. Risola yoki Buxoro amirligi siyosiy hayotiga oid mulohazalar. – Toshkent, 1992. – B. 27
6. Buxoro amirligi qozixona mahkamasi tarixi. – Buxoro, 2023. – B. 30.
7. Alimxon Said. Buxoro amirligi xotiralari. – Toshkent, 1996. – B. 48.
8. Amir Olimxon. Buxoro xalqining hasrati tarixi. – Toshkent, 1991. – B. 57.
9. Nazirova H. Xonlar alqagan muarrix. – Toshkent, 2021. – B. 11.

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.